

Мищун С.М.

докт. істор. наук,
професор кафедри *всесвітньої історії*
Житомирського державного університету Імені Івана Франка

Рукописно-книжкові пам'ятки Волині в наукових студіях професора В.М. Перетца

У статті висвітлено науковий внесок В.М. Перетца у розвиток науково-бібліографічного опису рукописних книг та стародруків. Розкрито його роль у дослідженні рукописно-книжкових пам'яток Волині.

Ключові слова: *В.М. Перетц, Волинь, рукописна книга, бібліографія, археографія.* В українській історіографії питання формування історичного книгознавства та кодикології, доробку вчених наприкінці ХІХ- у 20-х роках ХХ ст. в теоретичній і практичній сфері знань цих наук почало активно розвиватись з 90-х років ХХ ст. Зокрема, можна виділити праці Я. Ісаєвича, М. Галушко, О. Колосовської, С. Сохань, Н. Шалашної, Г. Ковальчук, Н. Королевич, В. Ульяновського, Н. Черниш та ін. Ці науковці зробили значний внесок у дослідження книгознавчого доробку А. Петрушевича, І. Свенціцького, І. Франка, М. Петрова, Ф. Титова, С. Маслова, І. Кривецького, М. Максимовича, В. Перетца, І. Огієнка та ін. Однак вивчення їх книгознавчої спадщини продовжується і відкриває нові сторінки у багатогранній науковій діяльності українських книгознавців.

Наукове дослідження волинських рукописно-книжкових пам'яток виходило далеко за межі не лише регіональних досліджень: загальноукраїнський інтерес до них підтверджувався студіями таких знаних вчених кінця ХІХ - початку ХХ ст. як І. Тихомиров, С. Голубев, О. Фотинський, М. Петров, Г. Крижановський, М. Трипольський, Д. Абрамович, О.

Назаревський, М. Гудзій, О. Багрій, В. Адріанова, С. Щеглова, Г. Бугославський, які оцінювали ці пам'ятки як важливий компонент української національної культури. Серед тих, хто долучився до цього процесу дослідників волинської рукописно-книжкової старовини, яскраво виділяється постать професора Володимира Миколайовича Перетца (1870-1935).

В. Перетц - видатний літературознавець, дійсний член Петербурзької АН з 1914 р., дійсний член Всеукраїнської академії наук з 1919 р. Під час навчання на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету під впливом академіків О. Соболевського та О. Веселовського В. Перетц розпочав, наукову роботу з дослідження давньої літератури. Після закінчення університету він працював на кафедрі російської мови університету, в гімназії, жіночому інституті, у 1891 - 1903 рр. - приват-доцент, у 1902 р. - доктор. З 1903 до 1914 р. - професор Київського університету, де організував «Семинарий русской филологии» і виховав плеяду молодих здібних дослідників. Його наукова творчість значною мірою була присвячена дослідженням історії стародавньої української літератури, якою він захопився, працюючи в Київському університеті. Пізніше, працюючи в Петербурзі, він заснував «Товариство прихильників української історії, письменства та мови» [1].

Сам В. Перетц визначав напрям досліджень рукописних книг та стародруків як джерелознавство та палеографію давньоруської літератури. Особливе значення він надавав бібліографічній праці не лише камеральній - тобто описуванню, а й пошуку бібліографічних джерел - публікацій про рукописні пам'ятки та покажчики відповідної літератури. Він стежив за усіма бібліографічними працями, що стосувалися пошуку та інформуванню про рукописні джерела, присклиливо ставився до уніфікації та точності бібліографічного опису. У період роботи в Київському університеті він підготував фундаментальну історико-бібліографічну працю, що була частинами опублікована в «Университетских известиях» — за 1905- 1914 рр., а також продовжена вже на сторінках «Журнала Министерства народного просвещения» в Санкт-Петербурзі за 1915— 1917 рр. — «Новые труды по источниковедению древнерусской литературы и палеографии. Критико-библиографический обзор». Цей огляд вийшов двома окремими відбитками за київський період [2].

Особлива роль В. Перетца полягає в тому, що він першим узагальнив камеральну практику опису рукописів, одним із перших запровадив уніфікований археографічний та історико-книгознавчий опис рукописної книги та стародруку та описав разом із семінарієм пам'ятки давньоруської писемності та друку [3].

«Семинарий русской филологии» був заснований восени 1907 р. в Університеті Св. Володимира і на Вищих жіночих курсах у Києві. Визначаючи, що лекційна підготовка не може дати студенту широких знань і оволодіння справжньою методологією наукової роботи, В. Перетц створює цей Семінарій як практичну форму занять із реального описування і вивчення рукописних та книжкових пам'яток під керівництвом досвідченого вчителя безпосередньо з першоджерелами на «чорному дворі науки» [4].

Практичні заняття склалися з діяльності Семінарію, який працював як літературний гурток, де студенти виступали з доповідями. Серед них - С та М. Маслови, М. Гудзій, О. Білецький, І. Огієнко, В. Отроковський, В. Адріанова, С. Щеглова, Є. Неверова, С. Сушицький, О. Грузинський, С. Шевченко, М. Чистяков, С. Бугославський, С. Гаєвський, М. Драй-Хмара, Б. Ларін та ін. Усього за 1907-1912 рр. - період професорства В. Перетца в Університеті св. Володимира- членами Семінарію були 68 студентів, які досліджували історію мови, народної творчості, слов'янських і західноєвропейських літератур, нової російської літератури, історії російської метрики [5].

Камерально-археографічна діяльність у галузі наукового опису рукописних книг та стародруків, а також літературознавчий аналіз пам'яток письма стали основним напрямом камеральної діяльності Семінарію. Науковий рівень цих студентів був настільки високим, що С Маслов, І. Огієнко, С. Щеглова, В. Адріанова, М. Гудзій, С. Бугославський, О. Назаревський, О. Грузинський, С. Бугославський були обрані членами-кореспондентами Імператорського товариства любителів давнього письменства.

Московські і петербурзькі поїздки членів Семінарію мали на меті ознайомлення з першоджерелами та наукове спілкування з колегами - В. Перетц та його студенти виступали з доповідями.

Велике значення для України мають екскурсії Семінарію під керівництвом професора В. Перетца, які були проведені на етнічних українських територіях: друга - у Полтавську та Катеринославську губернії (1-9 червня 1910 р.), третя - у Житомир (21-26 жовтня 1910 р.); сьома - в Ніжин (18-20 лютого 1914 р.); дев'ята - до Києва у Києво-Видубицький монастир (30 травня-10 червня 1915 р.).

Необхідно відзначити також наукові поїздки В. Перетца влітку 1907 та 1912 рр. до Львова і Кракова, де він вивчав українські та польські рукописи із зібрання Оссолінських, а також Народного Дому, описані І. Свенціцьким, зокрема з колекції А. Петрушевича, а саме - уточнював їх назви та зміст [6].

Під час таких поїздок студенти семінарії оволоділи методами роботи з рукописними книгами та бібліографією давньої книги, провели мовно-текстологічні дослідження видатних пам'яток рукописно-книжкової культури. В «Отчетах» містився стислий щоденник екскурсій, основні завдання членам Семінарію, заняття самого професора В. М. Перетца, а також - окремими розділами - конкретна діяльність та опис і дослідження окремих пам'яток та опис найважливіших із них. Дослідження кожного з учасників семінарії обговорювалися на спеціальних засіданнях. У додатках подавався опис стародруків та рукописних книг загального характеру або пропонувалися публікації джерел.

Під час експедиції Семінарія до Житомира, разом із В. Перетцем волинські рукописно-книжкові пам'ятки інтенсивно досліджували професорський стипендіат А. Назаревський, студенти М. Гудзій, А. Багрій, А. Требін, Є. Бражников, В. Адріанова (в майбутньому - В. Адріанова-Перетц), С. Щеглова [7].

Оглядаючи рукописний фонд Волинської православної духовної семінарії, В. Перетц приділяє увагу найдавнішим - «Діоптри» початку XVII ст., яка мала різночитання з такою ж, виданою у 1604 р., і «Богослів'ю та логіці Іоанна Дамаскіна» у перекладі письменника і публіциста, перекладача і захисника православ'я князя Андрія Курбського. Останній переклад відзначався особливою краєзнавчою цінністю, оскільки його життя і творчість були пов'язані із Волиню. У «Отчете» опубліковано розділ «Логіки» - «Діалектика» у перекладі А. Курбського. Проживаючи у власній резиденції поблизу Ковеля, А. Курбський переклав церковнослов'янською мовою багато творів отців і вчителів церкви Кирила Александрійського, Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Дамаскіна [8].

У додатку до «Отчета» В. Перетца містився також опис кирилических стародруків 1581 — 1800 рр., який ґрунтувався переважно на попередньому описі стародруків, надрукованому у каталозі І. Тихомирова. Згадуючи стародруковані видання з бібліотеки семінарії, В. Перетц виокремив серед них найбільш рідкісні: Острозька Біблія 1581 р., Віденське Євангеліє 1575 р., Книга Василя Великого про лісництво (Острог, 1594), Маргарит Острозький 1595 р., Діоптра, Учительне Євангеліє, Євангеліє патріарха Каллиста 1616 р. Проте, незважаючи на здебільшого дефектний стан примірників стародруків, В. Перетц оцінював їх як найстаріші та рідкісні зразки книгодрукування на півдні Росії [9]. Як пізніше зазначав Е. Хвалевік, збірка семінарії мала також багато документів стосовно встановлення церковної унії на Волині, однак сьогодні їх доля невідома [10].

Фонди Товариства дослідників Волині також вивчалися учасниками Семінарії в Житомирі. В період перебування членів Семінарії у Житомирі музей товариства, у зв'язку з відсутністю власного приміщення, був розташований в Публічній бібліотеці. Музейна колекція товариства складалася з неописаних рукописних матеріалів, а також із зібрання іконопису. Новостворена збірка рукописів за кілька років існування, хоча й була невеликою, однак, кілька рукописів, що були описані М. Гудзієм та О. Назаревським, визнані унікальними. Це - Мінея службова кінця XVI ст., Євангеліє - тетр кінця XVI - початку XVII ст., Октоїх початку XVII ст., пам'яники XVII і XVIII ст., Ірмолої кінця XVIII - початку XIX ст., метрики XVIII ст., Церковна книга видаткова XIX ст., грамоти XVI ст. Дві найскладніші

пам'ятки були описані О. Назаревським - «Восследование погребения иноческаго» (1780) та «Опись Луцькаго повета села Лише» (1806) [11].

Власне В. Перетну належать описи дев'яти рукописів музею товариства: двох Євангелій - тетр XVIII ст., богослужбових збірників (XVIII ст.), Збірника служб загальних (кінець XVII - початок XVIII ст.), Службника служб уніатських (XVIII ст.), плану - мапи (кінець XVIII - початок XIX ст.), трьох церковних метрик (XVIII ст.). Інформація щодо конкретних рукописів містилася у складеному алфавітному покажчику 21 описаних рукописів Товариства ДОСЛІДНИКІВ Волині [12]. Опис, безумовно, носив обліково - охоронний характер, однак, дозволив атрибутувати книги.

У 19 Н р. В. Перетц переїхав до Санкт-Петербурга і проводив вже експедиції київських та Санкт-Петербурзьких студентів і магістрантів.

Професор В. Перетц виховав плеяду талановитих істориків книги та дослідників стародрукованої спадщини. Усі учасники Семінарію В. Перетца продовжували активне наукове життя і надалі, працювали доцентами і здобували професорські звання в університетах, хоча доля цих вчених після еволюції склалася по-різному

Основне значення семінарія полягало в тому, що осередок молодих науковців під керівництвом професора В. Перетца з перших кроків включався у систему наукового середовища найдосвідчених джерелознавців, літературознавців, археографів. Діяльність семінарія ґрунтувалася на ретельній роботі з джерелами під керівництвом досвідченого професора, вони отримували практику «польових досліджень», тобто отримували навички камеральних методів дослідження, мали можливості вивчати джерела з різних книгосховищ, оволодіти методами системного та порівняльного аналізу, проводили прискіпливий мовно — текстологічний аналіз джерел різного походження, навчалися роботі з бібліографічними джерелами. Разом з тим, така робота не могла не включати у систему джерелознавчого аналізу не лише тексти рукописів, а й саму книгу. Вимога атрибуції пам'ятки передбачала й історико — книгознавчий аналіз.

Одночасно В. Перетцем та його учнями проводилася значна реєстраційна робота, що дозволила встановити наявність книжкових пам'яток у книгосховищах України, частина котрих не збереглася (як, наприклад пам'ятки Волинського та Полтавського єпархіальних книгосховищ), а також простежити долю деяких книжкових колекцій та зібрань, розпорошених у ХХ ст.

Тим самим можна зафіксувати зародження історико-книгознавчого камерального методу досліджень рукописно-книжкової спадщини в історико-філологічних дослідженнях як самого професора В. Перетца, так і його учнів. Книгознавча школа професора В. Перетца зробила значний внесок у дослідження волинських рукописно-книжкових пам'яток.

Література:

1. Провідники духовності в Україні / За ред. І.Ф. Кураса. - К, 2003. - С.514-515.
2. Перетц В.Н. Новые труды по источниковедению древнерусской литературы и палеографии: Критико-библиографический обзор /В.Н. Перетц. - К; СПб., 1905-1917.
3. Дубровіна Л.А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги / Л.А. Дубровіна. - К., 1992. -С.55-62.
4. Семинарий русской филологии при Императорском университете Св. Владимира под руководством В.Н. Перетца. Первое пятилетие. - Киев, 1912. - С.5-7.
5. Ляхоцький В.П. «Тільки книжка принесе волю українському народові...» / В.П. Ляхоцький. - К., 2000.-С.216-217.
6. Перетц В.Н. Отчет о занятиях во время заграничной командировки летом 1907 года / В.Н. Перетц. - К., 1907; Перетц В.Н. Отчет о занятиях во время заграничной командировки летом 1912 года / В.Н. Перетц. - К, 1913-
7. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии русской филологии в Житомир 21-26 октября 1910 года / В.Н. Перетц. - Киев, 1911. - С.2.
8. Пашук О.І. А.М. Курбський на Волині / О.І. Пашук // Велика Волинь: Минувле і сучасне: Тези II регіон. наук.-теор. конф., 18-20 грудня 1992 р. - Рівне, 1992. - СІ 1-12.
9. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии русской филологии в Житомир 21-26 октября 1910 года / В.Н. Перетц. - К, 1911. - С.22-23.

10. Chwalewik E, Zbiory polskie w ojcziznie I па obcziznie / E. Chwalewik. - Krakow, Warszawa, 1927. - Т, 1 - 2. - 547 s. П.Перетц В.Н. Отчет об экскурсии русской филологии в Житомир 21-26 октября 1910 года / В.Н.

Перетц. - Киев, 1911. - С.7,57.

12. Там само. - С.64-65, 56.

Мищук С.Н. Рукописно-книжные памятники Волыни в научных исследованиях профессора В.Н. Перетца. В статье отражен научный вклад В.Н. Перетца в развитие научно-библиографического описания рукописных и старопечатных книг. Раскрыта его роль в исследовании рукописно-книжных памятников Волыни.

Ключевые слова: В.Н. Перетц, Волынь, рукописная книга, библиография, археография.

Mishchuk S.M. Script-book sights of Volyn in scientific studies of Professor V, Peretz. The author of the article highlights the scientific contribution of V.Peretz in the development of scientific and bibliographic description of the manuscripts and rare books. The significant role of V.Peretz in the study of manuscript-book sites of Volyn has been revealed.

Key words: V. Peretz, Volyn, manuscript, bibliography, archeography.